

گزارش‌های جدیدی از جنس *Cousinia* Cass. Sect. *Cousinia* (Asteraceae) از شمال غرب ایران

فریده عطار*، دانشیار هرباریوم مرکزی، بخش گیاه‌شناسی، دانشکده زیست‌شناسی، پردیس علوم، دانشگاه تهران، ایران

چکیده

سه گونه از *Cousinia*. Sect. *Cousinia* به نام‌های *Cousinia hohenackeri*، *C. chlorocephala* و *C. lomakini* برای اولین بار، از استان آذربایجان گزارش می‌شوند. محل انتشار این گونه‌ها، در فلور ایرانیکا و فلور شوروی، ماوراء قفقاز، تالش و ارمنستان ذکر شده است. همچنین، گونه *C. chlorocephala* در فلور شوروی از شمال ایران نیز ذکر شده است که تاکنون نمونه‌ای از آن از ایران جمع‌آوری نگردیده است، بنابراین، در این مقاله برای اولین بار به طور مستند از ایران گزارش می‌شود. این گونه‌ها بر اساس صفاتی، چون؛ تعداد گل‌ها، دو رنگ بودن و غیر کشیده بودن یا کمی کشیده بودن برگ‌ها بر ساقه و شکل برگ‌ها از دیگر گونه‌های این بخش جدا می‌شوند. عکس و نقشه پراکنش این گونه‌ها نیز ارائه می‌شود.

واژه‌های کلیدی: *Cousinia*، Asteraceae، ایران

مقدمه

شوروی با ۳۸ گونه (Cherneva, 1962) و سپس در ترکیه با ۲۲ گونه (Huber-Murat, 1975) است. بخش *Cousinia*، با ۷ گونه اندمیک یکی از بخش‌های کوچک جنس *Cousinia* در ایران است (Rechinger, 1972). گونه‌های نام برده شده از این جنس در ایران عبارتند از:

Cousinia hamosa C.A.Mey.,
C. microcephala C.A.Mey.,
C. seidlitzii Bunge,
C. tabriziana Bunge,
C. tenuifolia C.A.Mey.,
C. wilhelminae Rech.f.,
C. urumiensis Bornm.

Cousinia دارای در حدود ۷۰۰ گونه است (Attar and Ghahreman, 2006) | که از این تعداد، نزدیک به ۲۵۰ گونه متعلق به ۴۳ بخش در ایران انتشار دارند. تعداد زیادی از این گونه اندمیک ایران (حدود ۲۰۰ گونه) و دارای محل‌های انتشار اختصاصی هستند. بزرگترین بخش این جنس، بخش *Cynaroides* Bunge و بعد از آن بخش *Stenocephalae* Bunge است. بخش *Cousinia*، در دنیا (شوروی سابق، ترکیه و ایران) دارای ۶۶ گونه است. بیشترین تمرکز گونه‌های این بخش، در

مواد و روش‌ها

بر اساس مطالعه انجام شده در بین نمونه‌ها، سه نمونه متعلق به بخش *Cousinia* نامگذاری شدند که برای اولین بار از این بخش برای ایران معرفی می‌گردند. گونه‌های:

Cousinia hohenackeri Fisch. & C.A.Mey.,
C. chlorocephala C.A.Mey. and
C. lomakinii C. Winkl.

از این بخش که از استان‌های آذربایجان غربی، آذربایجان شرقی و اردبیل جمع‌آوری شده‌اند، متعلق به ارتفاعات تالش شوروی و ارمنستان هستند. صفات متمایزکننده‌ای که این بخش را از سایر بخش‌های این جنس جدا می‌کند، شامل: برگ‌های کمی کشیده بر ساقه یا غیر کشیده، تعداد گل‌ها که به ۴۰ می‌رسد، رنگ زرد جام و انتشار جغرافیایی آن است.

نمونه‌های بخش *Cousinia*، در هرباریوم TARI، بر اساس منابع مربوط مطالعه گردید. سپس برای تأیید شناسایی‌ها از عکس‌های ایزوتیپ یا شناسایی‌های معتبر موجود در هرباریوم کیو استفاده شد.

مشاهدات

توصیف گزارش‌های گونه‌ای جدید به شرح زیر است:

Cousinia hohenackeri Fisch. & C.A.Mey.,
Ind. Hort. Petrop. 2: 34 (1835) (Photo 2 & 3,
Map 1)

نمونه تیپ: کوه‌های تالش شوروی سابق

گیاه در قاعده چوبی. ساقه‌ها به ارتفاع تا ۳۰ سانتی‌متر، از قاعده منشعب. برگ‌ها چرمی، دو رنگ، در سطح رویی به طور نامحسوس پوشیده از کرک‌های تار عنکبوتی و

سطح زیرین به طور متراکم سفید - تار عنکبوتی؛ برگ‌های قاعده‌ای بخش شانه‌ای عمیق؛ برگ‌های ساقه‌ای کمی کشیده بر ساقه، گاهی غیر کشیده. کپه‌ها کم و بیش دارای ۱۵ گل؛ گریبان تخم مرغی - مستطیلی؛ تعداد برگ‌ها تا ۶۰، با آرایش همپوش و نوک گسترده یا برگشته. تارهای نهنجی صاف. جام زرد، به طول ۱۱ میلی‌متر؛ لوله بساک صورتی.

نمونه‌های دیده شده: منطقه آذربایجان: شیب جنوبی

کوه بزگوش، روستای بلوکان، ۲۰۰۰ متر، ۸.۹.۱۹۸۱، مظفریان و محمدی ۳۷۴۰۹ - TARI؛ تکاب: احمدآباد، ۷۶۴۱؛ تکاب به سنته به طرف دیواندره، ۲۳۰۰ متر، مظفریان و معصومی ۷۸۱۹۳ - TARI؛ اردبیل: کوه‌های خلخال، دریاچه نئور، ۲۴۲۵ متر، مظفریان ۸۷۵۵۳ - TARI؛ ۱۰ کیلومتر بعد از خلخال به اسالم، ۱۹۰۰ متر، مظفریان و معصومی ۷۸۲۴۷ - TARI.

این گونه، نزدیک به گونه *C. urumiensis* است و در تعداد بیشتر برگ‌های گریبان، قطر کوچکتر کپه‌ها و شکل قطعات برگ‌ها که مثلثی است، از آن متمایز می‌شود.

نمونه تیپ: ارمنستان

گیاهی است چند ساله، ساقه‌ها به ارتفاع تا ۳۰ سانتی‌متر، از میانه طول منشعب. برگ‌ها چرمی، دو رنگ، در سطح رویی بدون کرک شونده، در سطح زیرین سفید - تار عنکبوتی؛ برگ‌های قاعده مستطیلی - نیزه‌ای، بخش شانه‌ای؛ برگ‌های ساقه‌ای غیر کشیده بر ساقه؛ بالاترین برگ‌ها به طور نامحسوس کشیده بر ساقه. کپه‌ها منفرد یا دوتایی، دارای تا ۲ گل؛ گریبان استوانه‌ای، بدون کرک؛

تحتانی هم‌رنگ جدا می‌شود. در گونه‌های ذکر شده برگ‌ها دو رنگ بوده، همه آن‌ها دارای برگ‌های کمی کشیده بر ساقه هستند.

یادداشت تاکسونومیک: در این مطالعه گونه *C. atropatana* Bunge، در قسمت گونه‌های با بخش نامعین در فلور ایرانیکا بررسی شد. این گونه، به علت داشتن برگ‌های کشیده بر ساقه، تعداد گل‌ها، تعداد برگ‌ها، صاف بودن تارهای نهنجی و شکل کلی گیاه متعلق به بخش کوزینیاست. این گونه نزدیک به گونه *C. tabrisiana* Bunge است و با آن مقایسه شده است. برای جمع‌آوری این گونه‌ها، به محل تیپ آنها که نعمت‌آباد، نزدیک تبریز است، مراجعه شد. نعمت‌آباد، اکنون تحت ساخت و ساز شهری قرار دارد، بنابراین فاقد رویش‌های طبیعی است. بنابراین، از فلور طبیعی اطراف تبریز نیز بازدید شد. پس از بررسی این نواحی، فقط گونه *C. tabrisiana* جمع‌آوری شد که با عکس تیپ و شرح موجود تطبیق دارد. با بررسی عکس نمونه تیپ *C. atropatana*، از هرباریوم وین، این گونه به علت صفات مرفولوژیک مشابه و محل تیپ یکسان با *C. tabrisiana* مترادف با *C. tabrisiana* قرار گرفت.

برگ‌ها تا ۸۰ عدد؛ افراشته یا کمی در نوک گسترده. تارهای نهنجی صاف. جام زرد، به طول تا ۱۰ میلی‌متر. لوله بساک صورتی. فندقه رسیده دیده نشده است.

نمونه دیده شده: آذربایجان غربی: خوی: ۲۵ کیلومتری قره ضیاءالدین به ایوغلی ۱۲۰۰ متر، اسدی ۸۵۳۰۸-TARI گونه *C. chlorocephala*، نزدیک به گونه *C. tabrisiana* است، ولی در گریبان بدون کرک و تعداد بیشتر برگ‌ها از آن جدا می‌شود. این گونه، قبلاً در فلور شوروی از شمال ایران نام برده شده بود، ولی نمونه‌ای از این گونه در فلور ایرانیکا و فلور شوروی ذکر نشده است.

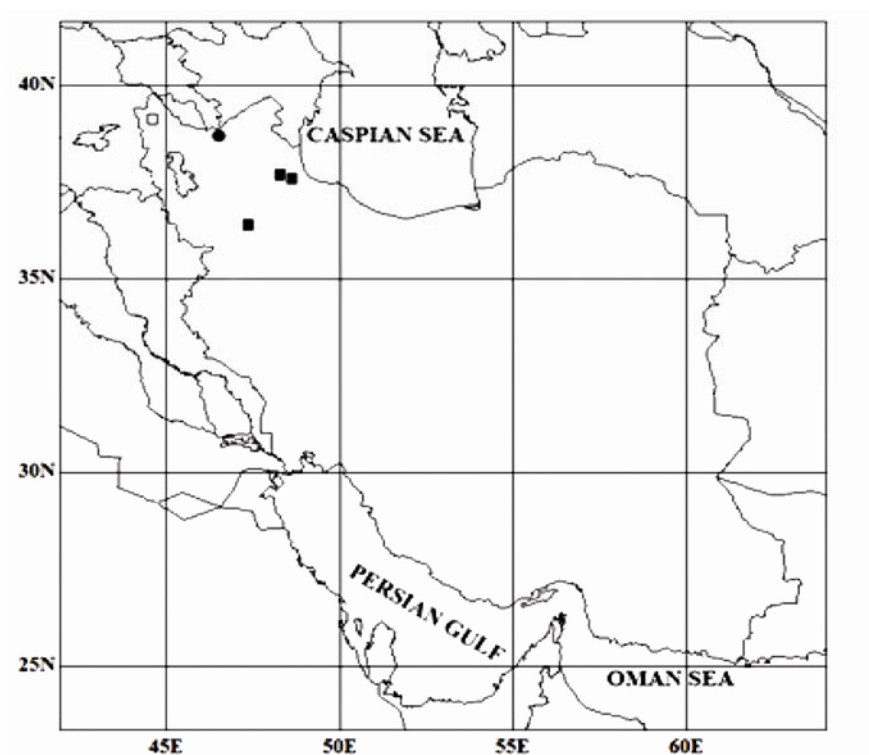
نمونه تیپ: شوروی سابق، دره ارس

گیاهی است چند ساله و پر ساقه. ساقه به ارتفاع تا ۵۰ سانتی‌متر به رنگ سفید عاجی یا ارغوانی رنگ، برگ‌دار. برگ‌ها چرمی و در حاشیه خاردار، سطح زیرین و زبرین برگ هم‌رنگ، به رنگ سبز - زرد، غده‌دار - منقوط. کپه‌ها منفرد، با دم‌گل کوتاه، دارای حدود ۳۰ گل. برگ‌ها بالای ۱۰۰، در قاعده پهن، خار انتهایی برگ‌ها بلند و گسترده - خمیده، تقریباً مساوی قطر کپه‌ها. تارهای نهنجی صاف. جام زرد، به طول کم و بیش ۸ میلی‌متر، طول پهنک دو برابر لوله. لوله بساک ارغوانی.

نمونه‌های دیده شده: آذربایجان شرقی: خداآفرین به جلفا، حاشیه رودخانه ارس، ۵۰۰ متر، مظفریان ۷۲۸۱۸-

TARI

این گونه از گونه‌های *C. tenuifolia*, *C. urumiensis* و *C. wilhelmine*، توسط برگ‌های با سطح فوقانی و

شکل ۱- نقشه پراکنش گونه‌های *Cousinia hohenackeri* (■)، *C. chlorocephala* (□) و *C. lomakinii* (●) در ایران

شکل‌های ۲ تا ۳- تصاویر هرباریومی گونه *Cousinia hohenackeri*
Cousinia chlorocephala C.A.Mey. in DC., Prodr. 6: 554 (1838). (Photo 4 & 5, Map 1)

شکل‌های ۴ تا ۵- تصاویر هرباریومی گونه *C. chlorocephala*
Cousinia lomakinii C. Winkl., Acta Horti Petrop. 14: 220 (1897). (Photo 6 & 7, Map 1)

شکل‌های ۶ تا ۷- تصاویر هرباریومی گونه *C. lomakinii*

سپاسگزاری

نویسنده مقاله، از بخش گیاه‌شناسی مؤسسه تحقیقات جنگل‌ها و مراتع، به ویژه آقای دکتر مصطفی اسدی به خاطر در اختیار گذاشتن نمونه‌های بعضی بخش‌های جنس *Cousinia*، آقای دکتر سید منصور میرتاج‌الدینی برای تهیه عکس‌های تیپ *Cousinia* از هرباریوم وین، سرکار

خانم سیده باهره جوادی برای در اختیار گذاشتن عکس‌های تیپ هرباریوم کیو، آقای ویتک از هرباریوم وین برای در اختیار گذاشتن نمونه‌ها و آقای اصغر زمانی برای رسم نقشه تشکر و قدردانی می‌نماید.

منابع

- Attar, F. and Ghahreman, A. (2006) A synopsis of sect. *Cynaroides* (*Cousinia*, Compositae), distribution patterns and diversity centers. *Rostaniha* 7 (Supplement 2): 315-342.
- Cherneva, O. V. (1962) *Cousinia* Cass. In: *Flora of the USSR* (eds. Shishkin and Bobrov) 27: 135-442.
- Huber-Murat, A. (1975) *Cousinia* Cass. In: *Flora of Turkey* (ed. Davis, P. H.) 5: 329-353. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Rechinger, K. H. (1972) *Compositae-Cynareae* I. *Cousinia*. In: *Flora Iranica* (ed. Rechinger, K. H.) 90: 1-329. Graz-Austria.